

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА

Стаття присвячена розкриттю вихідних концептуальних положень, розвитку фахової майстерності майбутніх викладачів в освітньому просторі вищого навчального закладу.

Ключові слова: методологія, професійна майстерність, викладач, освітній простір.

Успішна реалізація навчальних, розвивальних і виховних завдань, висунутих перед вищою школою новою парадигмою освіти, зорієнтованою на входження в єдиний інформаційний простір, гуманітарно-аксіологічний підхід до розвитку особистості, спрямованість на гуманістичну педагогіку, на ідеї вільного розвитку, вимагає систематичного і системного вдосконалення професійної діяльності викладацького складу, зростання його фахової майстерності. Результати досліджень (О.А. Абдуліна, В.І. Бондар, Н. Ф. Левітов, О. Г. Мороз, Б. М. Теплов, В. Н. Струманський та ін.) засвідчують зростання впливу педагога на процес становлення і формування вихованців. Повною мірою це стосується і вищої педагогічної школи, викладач якої має поєднувати в собі якості як кваліфікованого науковця і педагога, так і вихователя. Йдеться про високий рівень компетентності – однієї з ключових характеристик фахівця, яка пронизана розумінням високого соціального призначення своєї діяльності, усвідомленням обов'язку, відповідальності перед суспільством. Теоретичні та методичні засади формування професіоналізму, професійної компетентності і власне педагогічної майстерності викладачів ВНЗ розкриваються в працях Н.В. Гузій, О.А. Деркача, О.А. Дубасенюк, І.А. Зязюна, Н. В. Кузьміної, В. А. Семиченко, С. О. Сисоевої, В. О. Сластьоніна та ін. Слід зазначити, що значне місце в науково-методичній літературі відводиться висвітленню психолого-педагогічних аспектів професійної підготовки педагога як основи особистісного та професійного його розвитку й самовдосконалення (В. М. Введенський, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна, М. І. Сметанський, Є. Р. Ушин та ін.).

Водночас проблема вдосконалення підготовки і підвищення професійної майстерності науково-викладацького складу актуалізується не тільки з новітніми викликами суспільства, а й відсутністю достатньої кількості відповідних наукових розробок і, зокрема, методологічного обґрунтування процесу розвитку професійної майстерності викладача вищого навчального закладу в сучасних умовах. Складність категорії "майстерність" зумовлює якісний перегляд теоретичних положень як організації професійної підготовки спеціалістів, так і забезпечення умов для їхнього професійного і особистісного вдосконалення протягом усього трудового шляху. Компетентнісний характер підготовки і зростання сучасного педагога потребує вибору і оптимального використання методів і прийомів, які можуть базуватись на науково – обґрунтованих вихідних положеннях і відображати стратегію й логіку навчального процесу, спрямованого на науковий пошук, на творчість, на реалізацію особистої професійної траєкторії розвитку.

Метою статті є висвітлення вихідних концептуальних положень цілеспрямованого розвитку професійної майстерності викладача в освітньому просторі вищого навчального закладу.

Узагальнення відповідних теоретичних і практичних напрацювань цього спрямування засвідчує, що методологічна концептуальна основа розвитку професійної майстерності викладача детермінується ієрархічною системою принципів як філософського і міждисциплінарного, так і педагогічного рівнів. Реалізація особливостей національної освіти, пов'язаних із впливом на її динаміку соціальних, економічних, дидактичних, організаційно-педагогічних і демографічних факторів, вимагає неухильного виконання ряду методологічних вимог і методичних приписів. Йдеться, насамперед, про загально-філософські принципи пізнання світу, об'єктивності і конкретності, загального причинно-наслідкового зв'язку, переходу кількісних змін в якісні, історизму тощо.

Міждисциплінарний рівень вимагає комплексного підходу до педагогічних явищ і процесів, розгляду структурних елементів освіти з позицій системності, урахування внутрішньої логіки її розвитку а також зовнішніх і внутрішніх факторів і сукупності обставин, що впливають на її розвиток і вдосконалення [2].

На конкретно-науковому рівні як методологічні висуваються такі вимоги, як використання досягнень суміжних дисциплін (психологія, соціологія, кібернетика, соціологія праці, спеціальна педагогіка, порівняльна педагогіка та ін.), що мають безпосередні зв'язки і взаємні перетини. Удосконалення фахової майстерності потребує перевірки очікуваних результатів, адекватного добору засобів навчально-виховного процесу, повноцінного інформаційного забезпечення, єдності термінологічного апарату тощо.

Крім цього, безпосереднє професійне зростання передбачає врахування відомих дидактичних принципів: систематичності, індивідуалізації, послідовності, зв'язку з життям, єдності, свідомості й активності, міцності засвоєння знань тощо.

Результати нашого дослідження засвідчують, що ефективна організація цілеспрямованого розвитку досліджуваної якості, вимагає дотримання низки приписів. Зокрема створення відповідного інформаційно-педагогічного середовища; набуття процесу професійного вдосконалення статусу компонента комплексного розвитку ВНЗ; раціональне поєднання потенційних можливостей усіх видів навчально-виховної діяльності викладача; забезпечення умотивованої професійної спрямованості.

Структура інформаційного середовища, яке розглядається нами як сукупність засобів, що забезпечують формування відповідних, якісних характеристик особистості, передбачає наявність наступних умов:

- соціально-педагогічних (забезпечення взаємозв'язку всіх різновидів професійно-педагогічної діяльності, обґрунтований вибір індивідуальної траєкторії розвитку, оптимізація форм і методів цілісного впливу на викладача);
- психолого-педагогічних (врахування чинників розвитку майстерності, позитивна мотивація до професійного вдосконалення, цілісність і систематичність особистісного зростання, формування здатності до рефлексії);
- організаційно-діяльнісних (реалізація творчого потенціалу, обґрунтованість цілей і змісту професійного зростання педагога, забезпечення ефективних методів і організаційних форм підвищення майстерності викладача, систематичний педагогічний моніторинг).

Реалізація завдань розвитку професійної майстерності викладача вищої школи має розглядатися в контексті втілення нових ефективних освітніх технологій, раціонального використання дидактичних, матеріально-технологічних і кадрових ресурсів, раціонального використання вітчизняної педагогічної теорії і практики підвищення освітнього цензу

педагогічних кадрів вищої школи.

Організація відповідного освітнього середовища як сукупності умов для цілеспрямованого розвитку особистості вимагає свого розгляду з позиції системного підходу, де його компоненти знаходяться в ієрархічній супідрядності. Звідси матеріальні мотиваційні, освітні, стимулюючі та інші складники середовища набувають статусу факторів, що забезпечують цілісність та відносну його самостійність. При цьому вкрай важливим є визначення компонентів інших систем, що впливають на розвиток як механізму вдосконалення педагогічної майстерності, так і функціонування навчального закладу в цілому [3].

Процес професійного зростання детермінується обраними життєвими стратегіями та способами життєдіяльності. Останні, базуючись на індивідуальних особливостях та власних можливостях, визначають форми саморегуляції професійної діяльності (у нашому випадку викладача вищої школи) та поведінки особистості. Як засвідчують результати дослідження (Б.Г. Ананьєв, А.Г. Асмолов, Л.М. Мітіна, А.С. Фонарьов), показник якості професійної діяльності педагога віддзеркалюється у відповідних моделях адаптивної поведінки. Так, на нижчому рівні професійної діяльності фахівець переважно орієнтується на зовнішні вимоги та інструкції. Для середнього рівня є характерним вибір індивідуальних засобів, що сприяють більш ефективному оволодінню знаннями. На найвищому рівні викладач застосовує власну концепцію професійної роботи. Професійне творче зростання розгортається через самоаналіз, самовизначення та самореалізацію.

Розвиток означеного феномена вимагає врахування аксіологічного підґрунтя, що дозволяє використовувати певні важелі у формуванні необхідних ціннісних характеристик особистості. Цінності, віддзеркалюючись у свідомості людини, набувають глибокий особистісний сенс. Більше того, з точки зору вчених-психологів (М. Й. Боришевський, І. С. Кон, С. Д. Максименко), формування ціннісних орієнтацій відбувається на базі ключових інтересів, які відносяться до найбільш дієвих мотивів діяльності. Отже, діагностика ціннісної сфери викладача, його пізнавальних інтересів, умотивованої психологічної готовності до професійного вдосконалення є однією з методологічних вимог до його організації і здійснення. Тому розробка і реалізація комплексу спонукальних матеріальних, психологічних і організаційно-педагогічних впливів на розвиток особистісного потенціалу викладачів має стати іманентним складником цілеспрямованої кадрової політики педагогічного навчального закладу.

Дослідження (А.В. Деркач, І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, В.І. Маслов) засвідчують, що реалізація професійного "Я" в умовах особистісно орієнтованого освітнього середовища вимагає актуалізації особистісних здібностей і вроджених задатків на кожному з етапів становлення професійної майстерності. У цьому процесі особливої ваги набуває принцип неперервності і взаємозв'язку "офіційних заходів" і самоосвіти. При цьому в системі традиційних форм і методів підвищення майстерності перевага надається самовдосконаленню. Оскільки мотивація самовдосконалення як наслідок попереднього досвіду особистості є адекватною реакцією на зовнішні впливи, організація процесу розвитку професійної майстерності передбачає продуману стратегію взаємодії, чинників, які б створили базу для емоційної та інтелектуальної напруги, прагнення до постійного вдосконалення. На думку С. Л. Рубінштейна, наявність таких ситуацій є необхідною умовою переходу ситуативних станів у стійкі властивості особистості: "Щоб мотив (спонук) став особистісною властивістю, що закріпився за особою, "стерео типізованим" у ній, він повинен генералізуватися відносно ситуації, у якій він першочергово з'явився, поширившись на всі ситуації, однорідні з першою" [6, с.239]. В цілому, ж реалізація механізмів розвитку стійкого стану особистості шляхом "інтеріоризації", тобто переходу зовнішніх впливів на її внутрішній план, достатньо складна, і вимагає вираженої організації педагогічних впливів, які породжують появу спонукальних позитивних почуттів та емоцій. З огляду на те, що професійна спрямованість здійснюється в довшівський і вишівський періоди, пріоритетним в умовах особистісно орієнтованої освітньої парадигми є врахування акмеологічних аспектів у професійній траєкторії становлення педагога. Предмет цієї галузі знань, (акме — найвища точка, розквіт, зрілість), як відомо, пов'язується з розвитком особистості в процесі діяльності [1]. В академічному заломленні мають відбуватися кардинальні перетворення в системі вищої освіти, де зростання вимог до особистісних і професійних якостей викладача передбачає суттєві зміни його компетентнісних характеристик, переведення змісту, форм і методів навчання з традиційного ритму функціонування в режим динамічного УВ руслі окреслених завдань значна роль відводиться прогностичному підходу до визначення мети і засобів досягнення очікуваних перетворень. Прогнозування є науковим судженням про можливий або бажаний стан явища чи процесу, що вивчається, у конкретно визначеній перспективі. Отже, цілісне бачення процесу професійного зростання зумовлює необхідність реалізації прогностичного принципу в його організації і змістовому наповненні. Вихідним у цьому процесі є розробка ідеальної (нормативної) моделі фахової характеристики викладача з наступним її порівнянням з реальним станом прояву означених якостей у конкретного фахівця. Результати такого співставлення є основою для обґрунтування достовірного цілепокладання, стратегічного прогнозування і проектування програмного та дидактико-методичного забезпечення процесу особистісного фахового зростання викладача.

Проектування професійного вдосконалення вимагає не тільки використання накопиченого науково-теоретичного та практично-методичного педагогічного досвіду, трансформованого у загально професійні вимоги та відповідні характеристики педагогічних працівників, а й врахування найважливіших тенденцій розвитку системи підготовки вчителя-вихователя-викладача, які зумовлюють продуктивність педагогічної діяльності. Так, аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури засвідчує, що на думку провідних науковців, найважливішими напрямками розвитку національної освіти є наступні: гуманізація, розвивально-діяльнісний характер, комп'ютеризація, інтеграція.

У той же час проблема підвищення професіоналізму викладача вищої школи є настільки складною і специфічною, що потребує поєднання згаданих напрямів, де стрижневою, системооб'єднуючою лінією є гуманістична спрямованість. Не можна не погодитися з думкою, яка повною мірою відноситься і до вищої школи, що нова гуманістична парадигма, замість дидактично раціоналізованої моделі педагога, який підвищує рівень своєї кваліфікації шляхом формування вмінь оперування засвоєними знаннями, стверджує модель учителя, який, завдяки рефлексії розвиває себе як особистість, активно культивує в собі індивідуальність, збагачує творчий потенціал і удосконалює, професійну майстерність (В. П. Андрущенко, С. У. Гончаренко, Л. Г. Карпова, І. А. Зязюн, В. Р. Ільченко, Н. Г. Ничкало).

Підвищення ефективності професійного зростання викладача вищої школи в сучасних умовах вимагає, як підкреслювалось, обґрунтованих засобів його здійснення на відповідних наукових концептуальних засадах. Разом з тим складність і багатогранність процесу професійного розвитку, потреба врахування ієрархії різнорівневих принципів міждисциплінарного і, власне, педагогічного рівнів зумовлює необхідність інтеграції вихідних положень, які б слугували в якості узагальнених принципів формування досліджуваного особистісного утворення. Такими, на нашу думку, можуть бути принципи управління.

Розвиток майстерності викладача вищої школи забезпечується чітким і своєчасним вирішенням психолого-

педагогічних і організаційних питань, комплексним проектуванням відповідних впливів на особистість викладача. Керівництво цим процесом має носити цілісний, системний характер, здійснюватися за логічною програмою, що враховує як індивідуальні особливості фахівця, так і матеріально-технічні, дидактичні й організаційні умови ВНЗ. Результати нашого дослідження дали змогу визначити основні принципи організації і керівництва процесом формування педагогічної майстерності викладача вищої школи. Це – інтеграція педагогічних впливів на розвиток означеної якості; науковість; оптимальність; комплексність; системність; зворотній зв'язок.

Таким чином специфіка формування фахової майстерності педагога вищого навчального закладу вимагає дотримання системи єдиних принципів вимог до цілеспрямованих педагогічних впливів на кінцеві результати означеного процесу. Ідеться не про звичайне поєднання методів і засобів підвищення професіоналізму педагога, а про цілісний перехід до розв'язання проблеми, підпорядкування усіх видів викладацької діяльності головній меті – зростанню професійної майстерності. Остання має проходити однією з наскрізних ліній через усі підструктурні навчально-виховні блоки ВНЗ, що передбачає їх органічну цілісність. Звідси, розвиток професіоналізму у контексті сучасних вимог розглядається як програма, що інтегрує всі види педагогічного впливу на особистість викладача.

Їх цілісність та ієрархічна супідрядність забезпечується реалізацією ідеї поліфункціонального входження базисних компонентів, що проходить через усі ланки неперервної професійної освіти. Це передбачає наукове конструювання комплексу ефективних засобів, що віддзеркалюють чітку логіку навчально-виховного процесу ВНЗ, зорієнтованого на розвиток необхідних якостей викладача, відповідно до вимог сучасної освітньої парадигми, побудованої на засадах особистісно орієнтованого, прогностичного, аксіологічного цілісного підходу до його організації і здійснення.

У *перспективі* передбачається обґрунтування структурно-функціональної моделі розвитку професійної майстерності викладача вищої школи. Відкритим залишається питання оптимізації організаційних, матеріально-технічних і психолого-педагогічних умов розвитку досліджуваного феномена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акмеология: учебное пособие / А. Деркач, П. Зазыкин. – СПб.: Питер, 2003. – 256 с.
2. Беспалько В. П. О критериях качества подготовки специалистов / В. П. Беспалько // Вестник высшей школы. – 1988. – №1. – С. 39.
3. Бондар В. Управління формуванням професійної компетентності вчителя / Володимир Бондар // Освіта і управління. – 2006. – №2. – С. 20-27.
4. Маслов В. І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами: навч. посібн. В.І. Маслов. – Тернопіль: Астон, 2007. – 150 с.
5. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамченко, І.Ф. Кривонос та ін. – [3-тє вид., допов. і перероб.]. – К.: Богданова А.М., 2008. – 376 с.
6. Рубинштейн С. Л. Бытие и создание / Л. С. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1976. – 412 с.

Подано до редакції 15.06.11
